

Қ.Ғ. Шақшақов^{1*} , М.С. Макеев² ¹Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
Көкшетау қ., 020000, Қазақстан Республикасы²«Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей қорығы
Солтүстік Қазақстан облысы, 150003, Қазақстан Республикасы*e-mail: toktarov.98@internet.ru**БОТАЙ МӘДЕНИЕТІН ЗЕРТТЕУДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ****Аңдатпа**

Ғылыми мақалада Солтүстік Қазақстан облысы аумағындағы Ботай қонысы және мәдениетіндегі халықаралық зерттеулердің қысқаша нәтижелері ұсынылған. Ботай қонысындағы 2000 жылдан бастап зерттеу жұмыстары көрнекті ғалым, тарих ғылымдарының докторы, археология ғылымының профессоры, Герман археологиялық институты корреспондент мүшесі Виктор Федорович Зайберттің және археология ғылымдарының докторы, профессор Алан Оутрам (Ұлыбритания, Эксетер университеті) халықаралық топты басқарған ғалымдардың еңбектеріне шолу жасалды. Солтүстік Қазақстан өңірінде өзінің тарих мектебін қалыптастырып, республика және әлемдік деңгейінде күрделі зерттеулер жүргізіп Ботай, Красный Яр, Баландино және Васильковка қоныстарын зерттеуде білікті мамандар даярлады, біршама істер атқарды. Еуразия және Қазақстанның көне энеолиттік қонысын кешенді зерттеу ісінде де алда болып, шетелдік және отандық ғылыми басылымдарда еңбектері жарияланды. Мақаланың мақсаты-Виктор Зайберт пен Алан Оутрамның археология ғылымындағы тұлғалар ретіндегі шығармашылығы мен ғылыми еңбектерін зерттеу, аймақ тарихын ғылыми тұрғыдан терең қарастыру және сипаттау және ұрпақтар сабақтастығын ғылыми тұрғыдан түсіну. Отандық және халықаралық археологияны зерттеуге үлкен үлес қосқан ғалымның іргелі ғылыми пайымдаулары қарастырылатын болады. Ботай қонысынан табылған жылқы сүйектерінің кешенді талдау барысында қолға үйретілгендігі дәлелденген.

Негізгі сөздер: Қазақстан, Солтүстік Қазақстан, тарих, археология, қазба жұмыстары.**Кіріспе**

Ботай қонысы және мәдениеті ежелгі дәуірден жылқыларды қолға үйрету және Орталық Азиядағы бақташылық тайпалардың пайда болған аймағы деп қарастырылып келе жатыр. Көрнекті ғалым Виктор Зайберттің динамикалық жетекшілігімен Ботайдағы зерттеулер көптеген халықаралық ғалымдармен, соның ішінде Германия, АҚШ, Ұлыбритания, Ресей, Франция, Дания, Қытай және Литвадан келген ғалымдармен ынтымақтастықты қамтыды. Ботай мәдениетін зерттеуші ғалымдар өз салаларында көшбасшы болып табылады және Ботай қонысын зерттеу жұмысына озық әдістемелерді қолданды. Кейбір жағдайларда Ботай әлемнің кез келген жерінде мүлдем қолданбаған жаңа тәсілдер мен әдістерді алғаш рет қолданудың жаңа бағытын осы жерде пайдаланды. Бұл халықаралық әріптестіктің бастау алуына көрнекті ғалым Виктор Зайберттің ынтымақтастыққа деген жылы шырайлы және ашық көзқарасы ықпал етті.

Ботай мәдениетін зерттеулерінің орасан зор мұрасы оның сөзсіз археологиялық маңыздылығында ғана емес, сонымен қатар оның әртүрлі ғалымдар арасындағы байланыстарында және оның жаңа көзқарастарында жатыр. Ботай қонысы сонымен қатар археологтардың келесі буынын оқыту орталығы болды. Виктор Зайберт Қазақстаннан жүздеген студенттерді оқытып қана қоймай, сонымен қатар көптеген халықаралық әріптестер мен магистранттарды, сондай-ақ докторанттарды осы жерде оқудың бір бөлігін оқытып дайындап шығарды [1]. Ботайдағы қазба жұмыс алғаш рет 1980 жылдардың басында басталған, бірақ 1991 жылы Қазақстан Республикасының тәуелсіздік жариялауымен елге саяхаттау әлдеқайда жеңілдеді, содан кейін Ботайдағы халықаралық зерттеулер айтарлықтай кеңейді [2], Ботайдағы негізгі халықаралық зерттеулерде әртүрлі тақырыптар, археологиядағы жаратылыстану ғылыми әдістері сипатталған. Бұл жұмыстың

мақсаты осы зерттеулердің барлығының нәтижелерін сипаттау емес, олардың көпшілігі әлі де жалғасуда, Бірақ Ботай халықаралық археологиялық зерттеулерде атқарған маңызды рөлін атап өту керек (1-сурет).

Сурет 1- Ботай қонысының орналасқан аймағы [11].

Зерттеу материалдары мен әдістері

Ежелгі Қазақстанның тарихының дереккөздері біршама ғылыми айналымға шығарылды. Ботай қонысындағы зерттеулер энеолит дәуіріндегі зерттеулер халықаралық әріптестікте жүргізілді. Солтүстік Қазақстанның ежелгі тарихы және археологиясына арналған ғылыми монографияларда сараптау және жалпылау барысында анализ және синтез, дедукция және индукция әдістері қолданылды. Тарихи археологиялық кезеңдерді анықтауда, әрқилы мәселелер туралы ұсынған пікірлерді салыстыру, мұрағаттардан алынған мәліметтерді жарияланған материалдармен, әр жылдары жарық көрген басылымдармен салыстыра отырып қорытынды жасауда салыстырмалы-тарихи әдіс тәсілі кеңінен қолданылды.

Нәтижелер және оларды талқылау

Ботай қонысы мәдениеті ашылып, оны зерттей бастағалы 43 жыл өтті. Ә. Төлебаев, Ю. Кулаков және А. Задорожный сынды шәкірттерімен бірлесе шығарған «Тайны древней степи» (2007), «Ботай мәдениеті» (2009), «Ботай – у истоков степной цивилизации» (2011), «Атбасарская культура: Материалы и исследования по археологии» и (2012) Казахстана. – Астана, 2012. –Т. 1. – 352 с., «Сакральные контексты Ботайской культуры» –Астана, 2018.– 380 с., және 2020 жылы «Ботай» деп аталатын кітап-альбом басылып шықты. Жинақта аталмыш қоныстың ашылу тарихы, сондай-ақ ботайлық мәдениеттің маңызы туралы кеңінен әңгімеленіп, кешенді халықаралық Ботай экспедициясының алдында тұрған міндеттер де нақтыланған болатын. 2007 жылы Ұлыбританияның Эксетер және Бристоль университеттері мен Көкшетау археологиялық экспедициясының қызметкерлері Еуразия

даласындағы жылқы шаруашылығының қалыптасу заманындағы адамдар мен этникалық қауымдардың өмір тіршілігін зерттеу туралы алдарына үлкен мақсаттар қойған болатын. Осындай ауқымды шаралардың аясында профессор Алан Оутрамның бастамашылығымен Ботайдан табылған ыдыстардан қымыздың (ағылшын әріптестердің жазуы бойынша жылқы сүтінің) қалдығы табылды. Ал жерленген адамдардың сүйектерін зерттеу нәтижелері сол уақыттағы өмірдің адамзат ағзасы үшін оңай болмағанын аңғартады [3].

Ботай мәдениетінің негізінде Қазақстанның ежелгі тұрғындарының мәдени генезисін зерттеу нәтижелері тек тарихи іс-тәжірибелерді ашу көрінісі ғана емес, сонымен қатар этно-элеметтік генезистерді зерттеуші ғалым-мамандар үшін таптырмас дереккөздер болыптабылады. Өйткені қоғамда өмірдің барлық материалдық, рухани, әлеуметтік, саяси элементтері бір-бірімен тығыз байланыста болған. Солтүстік Қазақстан мен далалық белдеудің энеолиттік ескерткіштеріне қатысты материалдарды талдай келіп, біз мынадай бір заңдылықты байқадық. Ботайлық археологиялық нысандар Орал-Ертіс аралығында көп жағдайда классикалық далалық экожүйеде, ал шекаралық аймақтарда – солтүстігінде орманды-далалық, оңтүстігінде жартылай шөлді өңірлік болып тіркелген. Географ-мамандармен дала білгірлері де мыңжылдықтар кезінде Еуразия аумағындағы экожүйенің даму барысында орыналатын классикалық далалық пен мәдениет арасындағы байланысты жоққашығармайды [4].

Ботай қонысын зерттеу 2004-2006 жылдары Көкшетау археологиялық экспедициясының «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асырумен тікелей байланысты болды. Ежелгі мәдени мұраны және туризмді дамытуды насихаттау мақсатымен Солтүстік Қазақстан мен Көкшетау мемлекеттік ұлттық парк басшылары Ботай қонысын көріктендіру туралы шешімдер қабылдады [5].

2007-2010 жылдар аралығында ағылшын ғалым-археологтармен, палеозоологтармен, палеоантропологтармен қызметтесу қызу қолға алынды. «Ботайлық адамның тұрмыс-салты» атты бағдарламаны М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, «Көкше» жеке университеті, Ұлыбританияның Эксетер, Бристоль, Кембридж университеттерімен бірлесе отырып жүзеге асырды. Батыстық әріптестердің қаржылай көмектесуімен Ботай қонысының мәдени қабаттарына палеогеографиялық және палеомагниттік зерттеулер жүргізілді. Нәтижесінде әлемдік деңгейдегі ғылыми журналдарда екі жақты бірлесіп жазған мақала жарық көріп, онда жылқының дүниежүзі бойынша тұңғыш рет Солтүстік Қазақстанда қолға үйретілгені, ертедегі малшы-жылқышылардың б.з.д. IV мыңжылдықта қымыз дайындағаны дәлелденді [6].

Көрнекті ғалым Алан Оутрам қазақстандық-британдық зерттеушілердің ботайлық мәдениет туралы бірлескен жұмыстарын былай сипаттайды: «Ботай қонысы көп уақыттан бері Орталық Азияда жылқылардың қолға үйретілуін және жайылымдарға қатысты қауымдардың пайда болуын түсіну жағдайында ең басты нысандардың бірі болып табылады [7]. Ғалымның зерттеулерде ботай жылқыларын «DOM2» түсініктеме бұл қазіргі заманғы үй жылқыларына әкелетін генетикалық сызықтың ресми ғылыми аббревиатурасы, Алан Оутрам және француз ғалымы Людовик Орландоның анықтамасы бойынша тікелей аударма бойынша DOM бөлігі үйі, ал 2 қазіргі заманғы жылқылардың генетикалық сызығы Ботай іс жүзінде ғалымдар арасында 1 — ші желіге жатады.

Ботайдағы зерттеу жұмыстары тек археологиялық мән-мағынасы мен ғана емес, сонымен қатар бір-бірінен мүлдем жырақта жатқан ғалымдарды бір-біріне жақындастыруымен, жаңа ізденістерге талпындыруымен де ерекшеленеді. Сондай-ақ Ботай жас археологтарды шындаудың бірегей орталығына айналды.

Виктор Зайберт жүздеген қазақстандық студенттерге қамқор тәлімгер бола білді және Ботайдағы зерттеу жұмыстарына шетелдік студенттерді, магистранттармен докторанттарды жұмылдырды. Сонымен байқағанымыздай, Ботай қонысы — әлемнің барлық ғалымдарының бастарын ортақ пікірталасқа қосатын өте бір маңызды орын болып

табылады (2-сурет). Ботай қонысы 2017 жылы Қазақстанның киелі орындарының тізіміне енгізілді. Негізінен қасиетті география, рухани әлем мәселелері адамзат алдында бүгін ғана көтеріліп отырған жайттар емес, олар ерте заманда да болған. Бұған ботайлықтардың бір қорымға жерленуі, жылқының бассүйегінің қасиетті ырымға балануы, үйлерге арналған жиһаздар ретінің қалыптасуы бірден-бір дәлел бола алады [8].

Ботай қонысындағы халықаралық археологиялық зерттеулер зооархеология, топырақ микроморфологиясы, геохимия, геофизика, археоботаника, изотоптар мен қалдықтар диета, ежелгі ДНК сияқты жаңа әдістер қолданылған [9].

Сурет 2- Ботай мәдениетін ашқан және зерттеген ғалымдар В.Зайберт, А.Оутрам және халықаралық команда 2019 жыл

Зооархеологиялық талдаулар: Ботай жылқыларының зооархеологиясымен байланысты бірқатар негізгі қайраткерлер Ботай қонысы және коллекцияларын зерттеу үшін бірқатар ғалымдар зерттеумен айналысты. Олардың арасында Дэвид Энтони мен Доркас Браун (Хартвик Колледжі, АҚШ) болды; Норберт Бенеке мен Анджела Фон Ден Дриш (Германия), Марша Левин (Кембридж, Ұлыбритания) және Сандра Олсен (Карнеги Табиғи тарих мұражайы, АҚШ) зерттеу жұмыстарын жүргізді.

Бұл ғалымдардың барлығы жылқыларды қолға үйрету туралы пікірталастың кең контекстінде Ботайдың зооархеологиясы туралы өз көзқарастары бойынша шолулар жариялана бастады. Бұл авторлар арасында әдістемелер мен тұжырымдарға қатысты көптеген өзара сындар болды. Келесі онжылдықта Алан Оутрам командасының жаңа зооархеологиялық зерттеуі жүргізілді. Ботай коллекцияларына қолдана алды және патологияның екі түрінің де дәлелдерін тапты. Ботай жылқыларының ат әбзелдері болуы мүмкін екенін растаумен қатар, бұл топтың зооархеологиялық жүргізіліп жатқан халықаралық зооархеологиялық жұмыстар жылқы тістеріндегі эмаль қатпарларының

геометриялық морфометриясы талданды. Бұл әдістің тиімділігі дәлелденді және кейбір заманауи жылқы тұқымдарының арасындағы айырмашылықтарды анықтады.

Топырақ микроморфологиясы, геохимия, геофизикалық талдаулар: Жылқыларды қолға үйрету мәселесін зооархеологиялық талдаудан басқа тәсілдермен зерттеуге болады. Егер жылқылар аң аулаудың орнына жайылып жүрсе, біз олардың елді-мекендерде бар екендігінің басқа дәлелдерін көреміз деп күтуіміз мүмкін. Ауланған жануарлар елді мекендерге өлген жануарлардың өлекселері өлтірілген жерінен тасымалданған кезде ғана әкелінуі мүмкін. Бұл өте жақын болуы екіталай болғандықтан және жылқылар ірі жануарлар болғандықтан, жануардың ең пайдалы бөліктерін ғана тасымалдауға болады.

Ежелгі көнде көп мөлшерде болуы археолог ғалымдарға топырақтың микроскопиялық құрылымы мен оның химиялық құрамы түрінде із қалдырады. Топырақ микроморфологиясынан жылқы көңінің орнында болғаны және үй құрылымдарының құрамдас бөліктерін құрайтыны туралы көптеген дәлелдер тапты. Жабайы жылқылардың тезегін алыстан жинауға болатынымен, елді мекенде жылқыларды бағып-қағу әлдеқайда көп болар еді. Қора құрылымдарын анықтау мал бағудың одан да күшті дәлелдерін береді, өйткені олар үй табындарын ұстау үшін өте қажет болады. Геофизикалық және геохимиялық зерттеулер корралдың ерекшеліктерін анықтауда өте пайдалы болуы мүмкін.

2000 жылы Красный Яр қонысы Ботай қонысында жұмыс жасаған. Сандар Олсеннің командасы магнитометрияны зерттеу кезінде трапеция тәрізді қоршау ретінде пайда болған ықтимал қоршауды анықтады, сонымен қатар фосфор деңгейінің жоғарылауы байқалды, бұл элемент көнді үнемі енгізу арқылы күшейтілуі мүмкін. 2008 жылы Оутрамның командасы Ботайдың өзінде флюксгейт градиометриясы арқылы магниттік зерттеу жүргізді. Бұл ауқымды зерттеу сонымен қатар Оуэнстің кейбір геохимиялық ауысуларымен және топырақ эрозиясының заңдылықтарын тіркеуімен қатар жүрді. Бұл зерттеу сондай-ақ, фосфордың жоғарылау аймақтарын және Красный Яр ұқсас өлшемдері мен пішіндері бар кем дегенде бір қоршауды анықтады. Кейінірек Виктор Зайберт пен Алан Оутрамның командасы жүргізген қазба жұмыстарында бір бұрышта орналасқан үйлердің орны бар екендігін және Ботай үйлерінің жанынан жылқы қамайтын қораларын анықтаған. Қоршау ретінде пайдалануға сәйкес келетін қоршау ерекшеліктерінің айқын болуы мал шаруашылығының айқын дәлелі болып табылады. Егер қоғам таза аңшы-жинаушы болса, мұндай ерекшеліктер не үшін пайдаланылатыны белгісіз [10].

Археоботаникалық талдаулар: Тарихилыққа дейінгі кезеңде Қазақстанның солтүстік даласында қолға үйретілген дақылдарды пайдаланудың тікелей дәлелдері өте шектеулі. Соңғы уақытқа дейін күйдірілген археоботаникалық қалдықтарды қалпына келтіру мақсатында шөгінділерді жүйелі түрде топырақ флотациялық елеу жұмыстары өте аз жүргізілді. 2011 жылы Ботай әйгілі археоботаник Мартин Джонс, Виктор Зайберт пен Алан Оутрам командаларымен бірге қазба жұмыстарын жүргізу үшін зерттеушілердің едәуір тобын тартқан кезде аймақтағы алғашқы осындай бағдарламалардың біріне ұшырады. Кембридждің негізгі қызметкерлерінің қатарына Гедре Мотузайте, Эмма Лайтфут және Синьи Лю жұмыс жасады. Тары дақылдарының дәлелдерін іздеуге қызығушылық танытты, өйткені Ботай дәуірінде тары Еуропаға, бидай Қытайға жол тапты. Бұл Еуразиялық биржа дала арқылы өтетін сауда жолдарын қамтуы керек еді, бірақ бұл бағыттың не екенін анықтау қажет болды. Флотациялық електе күйдірілген археоботаникалық қалдықтардың бар-жоғын тексеріп жатқанын көруге болады. Жұмыс әлі де жалғасуда, бірақ көптеген күйдірілген ошақ орындары бұл ауқымды сынамалар отандық дақылдарды пайдаланудың аз дәлелдерін берді, бірақ жабайы азық-түлік өсімдіктерін пайдаланудың кейбір шектеулі дәлелдерін берді. Зерттеу командасы сонымен қатар осы учаскедегі фитолиттерді зерттеу үшін топырақ үлгілерін алды. Топырақ үлгілерін сонымен қатар миллицин биомаркерінің бар-жоғын тексеруге болады, бұл тары бар екенін көрсетеді. 2017 жылы Элина Ананьевская

(Вильнюс, Литва, бұрынғы Эксетер) Гедре Мотузайте-Матузевичтің (Вильнюс,) бірге жұмыс істеп, миллиадинді сынау үшін қосымша үлгілерді алды [9].

Изотоптар мен қалдықтар диета: Ботай тайпаларының диетасын қалпына келтіру де озық зерттеулердің тақырыбы болды. Ботай адам қаңқасының материалы көміртегі мен азоттың изотоптарының тұрақты арақатынасына сыналған, тарихқа дейінгі даладан алынған көптеген үлгілерде, соның ішінде Ботай да жоғары трофикалық деңгейлерді көрсетті, бұл тұщы суда балық аулауды одан әрі жетілдіре отырып, жануарлардан алынатын өнімдерге жоғары тәуелділікті көрсетеді. Жылтыратылмаған керамикалық ыдыстар май қалдықтарын матаға сіңіреді және мұндай қалдықтарды мыңдаған жылдар бойы өте жақсы сақтауға болады. Жануарлар майларының жартылай ыдыраған, сіңірілген липидті қалдықтарын химиялық тұрғыдан бір-бірінен ажырату қиын, бірақ кейбір айырмашылықтарды қосылыстардың спецификалық бөлінуі және көміртектің изотоптарының тұрақты арақатынасын анықтау арқылы кеңейтілген талдау жүргізу арқылы жасауға болады. Бұл процесс жылқы және күйіс қайыратын жануарлардың майларын, сонымен қатар күйіс қайыратын жануарлардың еті мен сүт майларын ажырата алады. Алайда, Ботай халқының жылқы етін жегенін көрсету үлкен ғылыми жетістік болмас еді, бірақ бие сүтінің тұтынылғанын көрсету жылқыларды қолға үйрету туралы пікірталас үшін айтарлықтай маңызға ие болар еді. Мәселе мынада, көміртегі изотоптарының арақатынасының өзі жылқы еті мен сүт майларын ажырата алмайды. Алан Оутрам бұл мәселені шешу үшін липидтердің қалдықтарын зерттеу бойынша әлемдік көшбасшы көмегіне жүгінді және олар бірлесіп көміртегі мен сутегінің тұрақты изотоптарының арақатынасын пайдаланатын мүлдем жаңа әдісті әзірледі. Бұл жаңа әдіс заманауи үлгілерде жақсы жұмыс істеді, бірақ Ботайдағы зерттеулер сонымен қатар липидтердің қалдықтарындағы сутегінің тұрақты изотоптарының арақатынасына арналған алғашқы археологиялық қолдану болды.

2017 жылы Алан Оутрам, Николь Бойвин мен Шеван Уилкинге талдау үшін жіберу үшін Ботай дәуірінен алынған адам қаңқасының материалынан тістерінің үлгілерін алды. Адамдар тұтынатын тағамдағы ақуыздардың бар екендігі туралы дәлелдер көбінесе жаңа масс-спектрометрия әдістерімен анықтауға болатындай етіп тісінде сақталады. Жылқы сүтінің ақуыздары болашақта анықталуы мүмкін молекулалардың қатарына жатады [9].

Ежелгі ДНК: Соңғы бірнеше жылда ежелгі генетиканы зерттеу келесі ұрпақтың жоғары өнімді секвенирлеу әдістерін жасау арқылы төңкеріс жасады. Бұл әдістер бүкіл ежелгі геномдарды ретке келтіруге және бұрын мүмкін болғаннан әлдеқайда көп үлгілерді алуға мүмкіндік береді. 2015 жылдан бастап Людовик Орланда, Виктор Зайберт пен Алан Оутраммен Бірге Ботай мен Орталық Азия даласындағы компаратор учаскелерінен жылқылардың генетикалық үлгілерін жинау үшін жұмыс істейді. Алайда, 2017 жылы сирек кездесетін жаңа адам қалдықтарының табылуы бұл жұмысты адам геномикасымен біріктіру мүмкіндігінің бар екенін білдірді. Ежелгі адам геномының көрнекті маманы Эскевиллерслев (Копенгаген және Кембридж), сондықтан сол жылы іріктеу экспедициясына қосылды. Жаңа адам қалдықтарының табылуы, сонымен қатар Оутрамды адам остеoarхеологиясындағы әріптесі Катриона Маккензиді қаңқаны қазуға көмектесу және физикалық антропология туралы есеп беру үшін әкелуге итермеледі. Виктор Зайберт Алан Оутраммен және адам генетиктерінің зерттеулерінде жақында табылған орта жастағы әйелдердің қалдықтары да бірге көрсетілген. Жылқылар мен адамдардағы геномдық жұмыс тез жүрді және нәтижелер жақын арада жариялауға дайындалуда [10].

Қорытынды

Ұзақ жылдар зерттеу және ізденіс нәтижелерінде, көптеген Қазақстанның ежелгі тарихын зерттеуде көптеген ғылыми құнды мұралар қалды. Соның ішіндегі Ботай мәдениетінің ескерткіштерін зерттеуге үлкен үлес қосылды. Отандық және халықаралық ғалымдардың еңбектерінде энеолит дәуіріне қатысты ғана емес, сонымен қатар мезолит,

неолит, қола және ерте темір дәуірі, ортағасырлар сияқты тарихи-мәдени кезеңдерді зерттеуге өзіндік үлес қосқандығы бүгінгі таңда кеңінен белгілі болып отыр. Ғалымның ғылыми мұраларын зерттеуде қазіргі таңда Ақмола облыстық тарихи-өлкетану музейі, Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейі және Ботай музей қорығы қызметкерлері тарапынан кең көлемде зерттеу жұмыстары жалғастырылуда.

Ғалымдардың тұжырымдары бойынша Ботай мәдениеті Орал-Ертіс өзендерінің аумағында таралды. Адамдардың қысқы және жазғы өмір сүруі әртүрлі аймақтарда жүзеге асырылды. Археологиялық тұрғыдан біз мұны тұрғын үйді зерттеу негізінде ұсынамыз. Бір, екі, үш ошағы бар, оларсыз тұрғын үйлер бар, бірақ тұрғын үйдің сыртында ошақтар жеткілікті. Бұл қысқы және жазғы өмірге бейімделу туралы айтады. Ботай типіндегі ескерткіштер әртүрлі аймақтардан табылды. Жазда ботайлықтар халықтың бір бөлігімен және ересектермен бірге далаға шығып, күзге дейін сонда өмір сүрді.

Ботай қонысы негізгі пікірталастардың орталығына айналған керемет маңызды орын. Осылайша, ол әлемнің түкпір-түкпірінен ғалымдарды тартты және археология ғылымындағы көптеген жаңа әдістер мен тәсілдерді әзірлеудің бір бөлігі болды. Ботай университетінде жұмыс істеген көптеген ғалымдар бір-бірімен басқа жобаларда жұмыс жасауды жалғастырды және әртүрлі профессорлармен бірге жүрген студенттер Ботай университетінде жасалған академиялық байланыстардан үлкен пайда көрді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Зайберт В. Ф. Энеолит Урало-Иртышского междуречья. Петропавловск, 1993. - 246 с.
- 2 Зайберт В.Ф., Тюлебаев А.Ж., Задорожный А.В., Кулаков Ю.В. Тайны древней степи. (Исследования поселения Ботай в 2004-2006 гг.). Коллективная монография. – Кокшетау: Издательский центр Кокшетауского университета, 2007. – 163 с.
- 3 Зайберт В.Ф. Ботайская культура. Алматы: «КазАқпарат», 2009.- 566 с.
- 4 Зайберт В.Ф. Ботай у истоков степной цивилизации. Книга-альбом. Алматы: Балауса, 2011. 480 с.
- 5 Зайберт В.Ф. Сакральные контексты Ботайской культуры. Астана: 2018. Казахский научно-исследовательский институт культуры монография.-380 с.
- 6 Зайберт В.Ф. «Ботай».- Алматы: «Балауса баспасы» 2020.
- 7 Оутрам А., Құрманязов Ы.С. Роль Ботайской культуры и специализированного скотоводства в двух этапном процессе одомашнивания лошади // Отан тарихы журналы 2023. №2 (26) С.384-407.
- 8 Абилямаликов К.К., Курманиязов Ы.С., Теоритико-методологические аспекты изучения памятников Ботайской культуры (1980-2014 гг.) // Вестник КазНУ. Серия историческая. №4. (107) 2022. С.138-149
- 9 Alan K. Outram, Natalie A. Stear, Robin Bendrey, Sandra Olsen, Alexei Kasparov, Victor Zaibert, Nick Thorpe, Richard P. Evershed The earliest horse harnessing and Milking. Science: 2009, 1332-1335 p.
- 10 Olsen, S.A., Bradley, B., Maki, D. and Outram, A. Community organization among Copper Age sedentary horse pastoralists of Kazakhstan. In D.L. Peterson, L.M. Popova, and A.T. Smith (eds) Beyond the steppe and the sown: Proceedings of the 2002 University of Chicago Conference on Eurasian Archaeology. Leiden: Brill. 89-111 p.
- 11 Дәрменов Р.Т., Тәжесеев Ә.Ә., Құрманязов Ы.С., Сұлтанжанов Ж.Қ., 2021 жылы Ботай қонысында жүргізілген ғылыми қайта қалпына келтіру жұмыстарының нәтижелері // Қазақстан Археологиясы журналы №3. (17) 2022. 115-125 бб.

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В ИЗУЧЕНИИ БОТАЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В научной статье представлены краткие результаты международных исследований поселения и культуры Ботай в Северо-Казахстанской области. Обзор трудов выдающихся ученых, доктора исторических наук, профессора археологических наук, члена-корреспондента Германского археологического института Виктора Федоровича Зайберта и международного коллектива ученых, доктора археологических наук, профессора Алана Аутрама (Великобритания) (Университет Эксетера), которые руководили исследовательской работой на поселении Ботай с 2000 года. Они сформировали собственную историческую школу в Северо-Казахстанской области, провели комплексные исследования на республиканском и мировом уровнях, подготовили квалифицированных специалистов по изучению городищ Ботай, Красный Яр,

Баландино и Васильковка, выполнили ряд других задач. Они также находятся на переднем крае комплексного исследования древних энеолитических поселений Евразии и Казахстана, их работы опубликованы в зарубежных и отечественных научных изданиях. Цель статьи - изучить творческий потенциал и научные труды Виктора Зайберта и Алана Оутрама как личностей в науке археологии, глубоко рассмотреть и описать историю региона с научной точки зрения и научно понять преемственность поколений в исторической науке. Будут рассмотрены фундаментальные научные взгляды ученого, внесшего значительный вклад в изучение отечественной и мировой археологии. Комплексный анализ костей лошадей, найденных на поселении Ботай, доказал, что они были одомашнены.

Ключевые слова. Казахстан, Северо-Казахстан, история, археология, раскопки.

INTERNATIONAL COOPERATION IN THE STUDY OF BOTAI CULTURE

Abstract

The scientific article presents the brief results of international research on the Botai settlement and culture in the North Kazakhstan region. Since 2000, research on the Botai settlement has been conducted by the outstanding scientist, Doctor of Historical Sciences, Professor of Archaeological Sciences, and Corresponding Member of the German Archaeological Institute, Viktor Fedorovich Seibert, as well as an international group of scientists led by Professor Alan Outram of the University of Exeter (Great Britain). The North Kazakhstan region has developed its own historical school, conducted comprehensive research at the republican and international levels, trained qualified specialists in the study of the Botai, Krasny Yar, Balandino, and Vasilkovka settlements, and has accomplished a significant amount of work. It has also been at the forefront of comprehensive research on the ancient Eneolithic settlements of Eurasia and Kazakhstan, and its works have been published in foreign and domestic scientific publications. The purpose of this article is to examine the creative potential and scientific works of Victor Seiber and Alan Outram as individuals in the field of archaeology, to thoroughly examine and describe the history of the region from a scientific point of view, and to scientifically understand the continuity of generations in historical science. The fundamental scientific conclusions of the scientist, who made a significant contribution to the study of domestic and international archaeology, will be considered. During the comprehensive analysis of the horse bones found in the Botai settlement, it was proven that they were domesticated.

Keywords: Kazakhstan, North Kazakhstan, history, archaeology, excavations.

REFERENCES

- 1 Zaibert V.F. Eneolit Uralo-Irtyshskogo mezhdurech'ya. [*Eneolithic of the Ural-Irtysh interfluvium*]. Petropavlovsk, 1993 246 p. [In Russian].
- 2 Zaibert V.F., Tyulebaev A.Zh., Zadorozhny A.V., Kulakov Yu.V. Tayny drevney stepi. (Issledovaniya poseleniya Botay v 2004-2006 gg.). [*Secrets of the Ancient Steppe. (Research of the Botai settlement in 2004-2006)*]. Collective monograph. - Kokshetau: Publishing Center of Kokshetau University, 2007. 163 p. [In Russian].
- 3 Zaibert V.F. Botai culture [*Botai culture*]. Almaty: «KazAkparat», 2009. 566 p.
- 4 Zaibert V.F. Botay u istokov stepnoy tsivilizatsii. Kniga-albom. [*Botai at the Origins of the Steppe Civilization*]. Book-album. Almaty: Balausa, 2011. 480 p. [In Kazakh, Russian English,].
- 5 Zaibert V.F. Sakralnyye konteksty Botayskoy kultury [*Sacral contexts of Botai culture*] / - Astana: 2018. Kazakh Scientific Research Institute of Culture monograph. - 380 p. [In Russian].
- 6 Zaibert V.F. Botai [*Botay*] - Almaty: "Balausa Baspasy" 2020. 480 p. [In Kazakh, Russian English,].
- 7 Outram A., Kurmaniyazov Y.S. Rol Botayskoy kul'tury i spetsialirovannogo skotovodstva v dvukh etapnom protsesse domashnivaniya loshchadi [*The role of the Botai culture and specialized cattle breeding in the two-stage process of horse domestication*] // Otan tarikhy zhurnaly 2023. №2 (26) 384-407 p. [In Russian].
- 8 Abil'malikov K.K., Kurmaniyazov Y.S., Teoritiko-metodologicheskiy aspekt izucheniya pamyatnikov Botayskoy kul'tury (1980-2014 gg.) [*Theoretical and methodological aspects of the study of monuments of the Botai culture (1980-2014)*] // Vestnik KazNU. Seriya istoricheskaya. №4. (107) 2022 138-149 p. [In Russian].
- 9 Alan K. Outram, Natalie A. Stear, Robin Bendrey, Sandra Olsen, Alexei Kasparov, Victor Zaibert, Nick Thorpe, Richard P. Evershed The earliest horse harnessing and Milking. Science: 2009, 1332-1335 p. [in English].
- 10 Olsen, S.A., Bradley, B., Maki, D. and Outram, A. Community organization among Copper Age sedentary horse pastoralists of Kazakhstan. In D.L. Peterson, L.M. Popova, and A.T. Smith (eds) Beyond the steppe and the sown: Proceedings of the 2002 University of Chicago Conference on Eurasian Archaeology. Leiden: Brill 89-111 p. [in English].
- 11 Darmenov R.T., Tazekееv A.A., Kurmaniyazov Y.S., Sultanjanov J.K., 2021 jılı Botay qonısında jurgizilgen ǵılımi qayta qalpına keltirw jumıstarınıń natıjeleri [*Results of the scientific restoration work carried out in the Botai settlement in 2021*] // Kazaqstan Arxeologiyası jurnalı №3. (17) 2022. 115-125 p. [in Kazakh].

Information about the author:

Kuanysh Shakshakov – **corresponding author**, PhD doctoral student at Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, Republic of Kazakhstan.

E-mail: k.lilit.83@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8681-2196>

Marat Makeev - Researcher, Botai Museum-Reserve, Saumalkol village, North Kazakhstan region, Republic of Kazakhstan.

E-mail: marat_25_90@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-7917-7644>

Информация об авторах:

Куаныш Шахшаков – **основной автор**, PhD докторант Кокшетауского университета имени Ш.Уалиханова, г. Кокшетау, Республика Казахстан.

E-mail: k.lilit.83@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8681-2196>

Марат Макеев - научный сотрудник, государственного историко-культурного музея-заповедника «Ботай», СКО, Саумалколь, Республика Казахстан.

E-mail: marat_25_90@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-7917-7644>

Автор туралы мәлімет:

Куаныш Шахшаков - **негізгі автор**, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің PhD докторанты, Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы.

E-mail: k.lilit.83@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8681-2196>

Марат Макеев - «Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының экскурсовод, СҚО, Қазақстан Республикасы.

E-mail: marat_25_90@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-7917-7644>